

Výzkumy dělníků v československé sociologii

Výzkum dělníků má v československé sociologii v některých aspektech dlouhou tradici, zejména pokud jde o sledování vybraných charakteristik jejich sociálního postavení. Výzkumná selekce byla vždy víceméně podřízena aktuální společenské objednávce. Badatelský zájem se v čase měnil a vyvíjel spolu s měnícím se reálným postavením dělníků a jejich skupin (sociologický zájem se soustřeďoval především na dělníky v průmyslu a podle aktuálních potřeb na další jejich vybrané skupiny). Základní odlišnosti zákonitě nacházíme mezi buržoazní sociologií poplatnými výzkumy „dělnické vrstvy“ mezi světovými válkami a marxisticky orientovanými výzkumy dělnické třídy po r. 1948.

V meziválečném období se v české sociologii dělnická problematika sice objevovala v řadě souvislostí (1), avšak dělnická třída byla vždy pojímána jako objekt sociálních hnutí a sociálních opatření státu, nikoliv jako subjekt společenského vývoje, jako nositel historické role.

Celistvě koncipovaný sociologický výzkum dělnické třídy má mnohem kratší historii, která zahrnuje až poslední období kvantitativního a kvalitativního rozvíjení jeho empirické a teoreticko-empirické složky a formování jeho teoretických a metodologických východisek. Navazuje přirozeně na poznatky a podněty dalších příbuzných vědních oborů, zejména historického materialismu, vědeckého komunismu a politické ekonomie, a rozvíjí tyto poznatky sociologickými metodami.

Počátky formování marxistické koncepce dělnické třídy za socialismu

Po roce 1945 se postupně vytvářela hospodářská, sociální a politická situace, navozující nové podmínky i požadavky na výzkum dělnické třídy. Sociálně ekonomické potřeby poválečné obnovy státu vyvolaly především zájem o konkrétní zkoumání sociálních souvislostí výstavby průmyslu. Sociálně politické rozpory i rostoucí srážky politických stran a názorů působily jako impulsy pro teoretické zpracování otázek sociálního systému poválečné republiky, včetně postavení jednotlivých skupin a vrstev obyvatelstva. Problematika dělnické třídy se dostávala objektivním vývojem společensko-politické situace do ohniska zájmu společenských věd. Při řešení úkolu výstavby ucelené marxistické koncepce postavení a úlohy československé dělnické třídy narážela naše sociologie na tradice minulého vývoje, a tak zůstávaly sociologické přístupy v této oblasti poněkud opomíjeny ve srovnání například s jejím zkoumáním v rámci vědeckého komunismu.

Ve vývoji sociologického výzkumu dělnické třídy můžeme v globálním pohledu vysledovat dvě tendence: jednou z nich je postupné sblížování a sjednocování teoretického pohledu a empirického zpracování problematiky; druhou je konkretizace výzkumných záměrů, stále programovější výběr výzkumných témat, postupně stále více podřízený celkovému badatelskému záměru sledovat stěžejní otázky postavení a role dělnické třídy v socialistické společnosti, tzn. rozmanité sociálně ekonomické a sociálně psychologické stránky společenské činnosti a vědomí dělnické třídy. V rámci těchto tendencí se v prvních poválečných letech sociologické zkoumání dělnické třídy rozvíjelo ještě prakticky ve dvou relativně samostatných paralelních liniích: první, teoretická, byla rozvíjena historickým materialismem, druhá, empirická, navazovala částečně na předválečné konkrétní výzkumy v průmyslu a částečně hledala vlastní, nové způsoby zkoumání dělnické problematiky v nových společenských podmínkách. Tato dvojkolejnost byla jednou z příčin nedostatečné sociologické

(1) Otázkami postavení dělníků se zabýval například I. A. Bláha [1937], problematiku společenského vědomí dělníků jako sociální skupiny studovali mimo jiné J. Hanáček a J. Mertl [Hanáček 1946; Mertl 1929], a také Z. Ullrich, který stejně jako Bláha hledal cesty integrace dělníků v rámci kapitalistické společnosti [Ullrich 1933–34]. Z hlediska průmyslové sociologie zkoumali postavení dělníků například A. Winter a V. Verunáč [Winter 1926; Verunáč 1923].

Empirické výzkumy se v meziválečné sociologii soustřeďovaly hlavně na otázky životních a pracovních podmínek dělníků [Ullrich 1937; Machotka 1936; Zwicker 1934; Hájek 1948].

koncepce dělnické třídy, v níž byly formulovány pouze dílčí empirické generalizace, které většinou pouze implicitně navazovaly na obecně teoretická filozofická východiska.

Sociologické zkoumání dělnické třídy v nových podmínkách bylo zprvu charakterizováno úsilím o překonání předválečných tradic a o zachycení změn v sociálně ekonomickém postavení dělníků, včetně pochopení významu ekonomické role dělnické třídy. Tehdejší výzkumy sociálních aspektů pracovního procesu vytvářely dílčí obraz formování již kvalitativně nových společenských vztahů a spolu s průzkumy názorů a postojů pracujících poskytovaly i prvotní poznatky o proměnách ve vědomí dělníků [Čech 1968: 386; Kohout 1976: 158 ad.; Šnobl 1947: 130 a 210].

Koncem šedesátých let se i přes vyšší kvalitu koncepčních a metodologických stránek sociologických výzkumů dělníků začala jako stále naléhavější projevovat potřeba prohloubit interpretaci získaného empirického materiálu, protože převážně sociotechnické zaměření konkrétních výzkumů neumožňovalo dostatečně postihnout problematiku postavení dělníků a jeho proměn.

Nedostatečná obecně teoretická základna empirických výzkumů, odtržených od poznatků historického materialismu, měla v tomto období za následek též určité odchylky od marxismu-leninismu, které měly závažné praktické společenské důsledky. Rozvíjení sociologického zkoumání dělnické třídy je totiž mimo jiné spjato i s metodologickými možnostmi operacionalizovat a empiricky postihnout ty sociologické znaky dělnické třídy, které jsou relevantní z hlediska jejího teoreticko-ideologického pojetí, podle něhož jsou charakter a postavení dělnické třídy určovány jednotou jejich historicky zakotvených sociálně ekonomických a ideově politických vlastností. V důsledku zjednodušení tohoto úkolu akceptováním pouze některých stránek operacionálního vymezení dělnické třídy docházelo k výraznému zkreslení v jejím pojetí, což zákonitě vyústilo v popření vedoucí úlohy dělnické třídy ve společnosti.

Pokles zájmu o výzkum dělnické třídy byl mimo jiné motivován a zdůvodňován také názory o jejím kvantitativním zmenšování v souvislosti se zrychleným tempem vědeckotechnického pokroku a nekritickou absolutizací vědy a techniky jako rozhodujících faktorů společenského vývoje, jak na to upozorňují Hrzal – Netopilík [1975: 316 a 325].

Odmítání marxisticko-leninského přístupu ke zkoumání společnosti a jeho nahrazování soudobými buržoazními teoriemi a jejich modifikacemi, především pod vlivem stratifikačních koncepcí, se projevilo zejména ve zkoumání společenské struktury. Problematika třídního boje a vývoje tříd byla zužována na relativně vyřešené otázky vlastnictví a jeho využívání. V rámci takového pojetí třídní a sociální diferenciace a v důsledku nerozlišování specifiky společensko-ekonomických formací byly hlášány názory, že za socialismu již třídy neexistují, a tím byl popírán i význam empirického zkoumání dělnické třídy. Ta byla sledována pouze v rámci šetření sociální struktury na bázi podceňování třídního hlediska a koncepce československé společnosti jako určitého typu industriální společnosti. Kritéria třídní příslušnosti byla nahrazována rozdíly v povolání, kvalifikaci a účasti na společenském rozhodování a řízení [Machonin a kol. 1969: 30–32].

Současné tendence sociologického výzkumu dělnické třídy

Období od počátku sedmdesátých let je charakterizováno úsilím o překonání všech zkreslení a deformací z šedesátých let. Díky tomu se upevňuje marxistické pojetí dělnické třídy a jejího postavení ve společnosti. V rámci této tendence dochází k postupnému sblížení teoretického a empirického zkoumání, jsou kriticky analyzovány názory zkreslující vliv vědeckotechnického pokroku na společenskou strukturu a na složení dělnické třídy. I. Hruža, který jako jeden z prvních řeší danou problematiku, vychází z důsledného rozboru myšlenek klasiků marxismu-leninismu [Hruža 1972]. Zdůrazňuje, že určování postavení a úlohy dělnické třídy v soudobé socialistické společnosti musí vycházet z analýzy procesu jejího formování, historického vývoje a současných činností v ekonomické a ideově politické oblasti v naší společnosti i v mezinárodním dělnickém hnutí. Podobné požadavky kladé například i F. Tašký [1974: 231].

V takovém pojetí je obsažen důraz na určení vztahu bytí a vědomí třídy. Jeho komplementárnost analyzuje například J. Houška [1974], který podtrhuje význam nadstavbových rysů třídy pro její praktickou společensko-politickou aktivitu a potřebu jejich poznání pro pochopení reálné společenské role třídy. Tyto teoreticko-metodologické závěry však vzhledem k obtížím operacionalizace nacházejí teprve v poslední době rozpracování v konkrétním výzkumu [Kán 1980: 409–421; Zich 1980: 294–302].

F. Charvát řeší danou problematiku v souvislosti s teoreticko-metodologickými otázkami výzkumu sociálně třídní struktury socialistické společnosti [Charvát 1973: 3, 5]. Usiluje o syntézu všech aspektů sociálně třídní diferenciace a — pokud jde o dělnickou třídu — též o postizení rozhodujících znaků třídního určení a jejich metodologicky adekvátní zpracování.

V celé řadě teoretických i k praxi zaměřených prací soudobých autorů se odráží skutečnost, že výzkum dělnické třídy se neobejde bez analýzy společenských souvislostí vědeckotechnického rozvoje [Richta 1974: 585—586; Charvát 1975: 240; Sládek 1980: 401]. Autoři zdůrazňují především zákonitý komplementární vztah vědeckotechnického rozvoje a dynamiky společenských aktivit dělnické třídy v socialistických společenských podmínkách. Vliv materiálních stránek výroby a změn v charakteru a obsahu práce se projevuje ve vnitrotřídní diferenciaci dělnické třídy a životním způsobu jejích skupin a vrstev [Charvát — Linhart — Večerník 1978 ad.; Malická 1980].

Sociologická teorie výzkumu dělnické třídy v ČSSR vytvořila za desetileté období překonávání důsledků společenské krize šedesátých let relativně ucelenou koncepci dělnické třídy za socialismu a jejího vývoje v období vědeckotechnického rozvoje a budování rozvinuté socialistické společnosti. Uvedené základní směry a zájmové okruhy vytvářejí dnes žádoucí rámec pro empirické výzkumy tím, že je usměrňují do prioritních oblastí vědeckého zájmu a dávají jim orientaci, která v počátcích fází chyběla. Určité těžkosti v dalším skloubení obou výzkumných oblastí spočívají v operacionálním definování základních objektivních charakteristik dělnické třídy. Přes tyto problémy jsou teoreticky vymezená kritéria dělnické třídy dnes již akceptována v praxi empirických šetření.

Nejdále v tomto směru z hlediska makrosociálních problémů dospělo zkoumání dělnické třídy v rámci výzkumů sociálně třídní struktury. V jejich tradičním pojetí sice převládala analýza využívající makrosociologických statistických dat, ale toto pojetí bylo postupně obohacováno o nové metodologické přístupy, umožňující i při zachování rozsahu výzkumného záběru pronikat do větších hloubek, odhalovat podstatnější souvislosti. Tyto přístupy byly nejnověji prověřeny ve výzkumu sociálně třídní struktury, realizovaném v ÚFS ČSAV v roce 1978, který akcentoval princip vedoucí úlohy dělnické třídy v období výstavby rozvinuté socialistické společnosti a zaměřil se též na poznání hranic mezi jednotlivými třídami a skupinami i procesy jejich reprodukce [Rozvoj 1982: 270 ad.]. Makrostrukturní pohled na dělnickou třídu dále rozšiřovaly výzkumy sociální mobility, odhalující některé dynamické aspekty sociální struktury s tím omezením, že využívaly starších dat.

Novější výsledky přinesly úzeji koncipované výzkumy profesionální mobility, představované například šetřením dynamiky profesionální struktury v ČSSR [Rollová 1977: 156; Pracovní 1978].

Snaha postihnout vliv technických a technologických změn v pracovních činnostech dělníků i v dalších sférách jejich životního způsobu prolíná většinu současných výzkumů. Teoretická i praktická závažnost tohoto tématu vedla také k realizaci mezinárodního srovnávacího výzkumu *Automatizace a průmysloví dělníci* [Charvát — Řehák — Tuček 1977: 583—609]. Toto šetření sledovalo především subjektivní odraz měnícího se postavení člověka ve výrobní sféře, v němž se promítají sociálně ekonomické podmínky, dosažený stupeň vědeckotechnického rozvoje, sociálně politické vztahy a řada dalších faktorů.

Mezinárodní spolupráci ve zkoumání makrosociologických aktuálních otázek společenského vývoje podnítila také potřeba hlubšího poznání strukturních proměn socialistické společnosti z hlediska vztahu základních společenských skupin. Ve výzkumu *Sbližování dělnické třídy a inteligence*, sledujícím přeměny hranic mezi těmito skupinami, byly odhaleny některé nové rysy sociální diferenciace a změny významnosti různých diferenciačních faktorů a linií [Matějovský a kol. 1981].

Dosavadní praxe empirických výzkumů v československé sociologii pokrývá také některé dimenze procesů sebezpřeměny dělnické třídy, zachycené však především ve formě statické reflexe vnitrotřídní diferenciace. Zvláštní pozornost je v tomto směru věnována průmyslovým dělníkům, a to především v rámci sociologie práce a průmyslu [Kohout — Kolář 1966: 54; Kohout 1976; Příspěvky 1973].

Předmětem další výzkumné orientace je i kvalifikační úroveň a struktura dělnické třídy jak z hlediska jejích vnitrotřídních proměn, tak z hlediska procesů sbližování společenských skupin a tříd, ale i z hlediska zvyšování kulturně vzdělanostního potenciálu dělnické třídy. Kvalifikace se projevuje jako významný diferenciační faktor, určující v kombinaci s dalšími faktory hlavní linie vnitrotřídní diferenciace dělnické třídy, a také subjektivně pojmávaný jako významná společenská hodnota [Ludský 1976: 25 ad.; Příspěvky 1972: 83, 107; Fiala — Herman 1976: 620].

Další významnou oblastí výzkumu dělníků, v níž se spojuje badatelský zájem s potřebami hospodářské praxe, jsou vztahy v pracovních kolektivech [Příspěvky 1973; Špaňhel 1971: 281]. Výzkumy pracovních kolektivů přispívají k poznání způsobu života dělníků a subjektivních stránek charakteru společenských skupin. Zájem průmyslové sociologie vychází z objektivně ověřovaného a subjektivně samotnými dělníky přiznávaného významu neformálních skupinových vztahů pro fungování pracovních kolektivů. Ty se stávají významným sociálním prostředím v životě jedince. V rámci skupin se vytvářejí základy skupinových a třídních vazeb, rozvíjejících se v širším sociálně prostorovém měřítku na úrovni závodů. Proto se poznání vztahů uvnitř skupin stává součástí analýz komplexnějších výzkumů v podnicích [Kohout — Kolář 1966: 546].

Relativně samostatnou skupinu ve výzkumech dělníků tvoří empirická šetření problematiky dělnické mládeže. Zájem sociologů o nastupující generaci dělnické třídy se datuje od počátku šedesátých let, kdy byly realizovány první výzkumy vztahu mládeže k povolání. Problematika sociálně odborného uplatnění tvoří i nadále stěžejní program výzkumu mladých dělníků [Sociálně odborné 1971; Průzkum 1971; Havlová 1978: 207—211].

Výzkumy dělnické mládeže se soustřeďují především do oblasti sociologie práce a průmyslu. Z hlediska problematiky dalšího sociálního rozvoje dělnické třídy by bylo třeba další výzkumné úsilí zaměřit na prozkoumání širších sociálních souvislostí zjišťovaných ukazatelů pracovní a společenské aktivity a na možnosti realizace tvůrčích potenciů dělnické třídy, zejména její mladé generace.

Také v rámci mezinárodní spolupráce je zvláštní pozornost věnována problematice dělnické mládeže. Při výzkumu životních drah mládeže [Dubský 1979: 575—585] se autoři zaměřili na otázky vzdělání, profesionální přípravy, volby povolání a pracovního uplatnění mladých dělníků, družstevních rolníků a příslušníků inteligence. Výsledky výzkumu poukazují v řadě projevů na homogenizační tendence mezi jednotlivými skupinami a vrstvami mladé populace, přičemž si však jednotlivé skupiny pracující mládeže ponechávají základní třídní charakteristiky, specifikující jejich souměřitelnost s hlavními sociálně třídními seskupeními v socialistické společnosti.

Z hlediska nastoupené tendence všestranného poznávání dělnické třídy ve všech základních aspektech je nutné překonat dosavadní relativní absenci hlubšího zkoumání subjektivních stránek jejího sociálního rozvoje. V některých výzkumech sice byla tato problematika obsažena, avšak pozornost byla věnována především postojům, motivacím a hodnotovým orientacím vztahujícím se k oblasti práce [Příspěvky 1973 a jiné], a navíc byly sledovány pouze vybrané projevy individuálního a skupinového vědomí. Nebyly vytvořeny možnosti pro sledování žádoucího přesahu těchto parciálních pohledů na subjektivní faktory do sféry třídního vědomí a jeho formování.

Úsilí o stále komplexnější zachycení dělnické problematiky na úrovni základního výzkumu, charakteristické pro poslední období, bylo organizačně podchyceno v Jednotném programu společenských věd po XV. sjezdu KSČ. Na jeho podkladě byla dělnická třída zkoumána především v souvislosti s vývojem sociálně třídní struktury, rozvojem způsobu života a utvářením socialistického vědomí pracujících (téma č. 6, 9 a 10 JPSV). Tento dokument výrazně formoval výzkumnou práci koncem sedmdesátých let ve směru vyšší komplexnosti a koordinace.

V rámci JPSV byl například realizován i výzkum politické aktivity dělníků jako odrazu ekonomicky determinovaných třídních zájmů i jako projevu třídního vědomí [Zich 1980: 299—300], realizovaný na Vysoké škole politické ÚV KSČ v roce 1978. Úsilí o zachycení společenskopolitické aktivity dělníků v celé její složité strukturovanosti a determinovanosti vedlo autory k větší pozornosti k metodologickým problémům, což jim umožnilo zachytit jednak typy a stupně politické aktivity a jednak subjektivní hodnocení dělníků a postoje vztahující se k této oblasti [Zich 1980]. Toto výzkumné zaměření je dále rozvíjeno sledováním jednotlivých sfér společenského vědomí.

Dalším příspěvkem v naznačeném trendu komplexnějšího zkoumání dělnické třídy v intencích základního výzkumu je šetření dělníků ve vybraných průmyslových závodech, realizované v ÚFS ČSAV oddělením pro výzkum dělnické třídy v rámci tématu č. 6 JPSV. Soustřeďuje se na postižení stěžejních aspektů objektivního postavení dělníků v naší společnosti i jeho odrazu v subjektivních postojích a vědomí. Problematika sociálního rozvoje dělnické třídy a uplatňování její společenské role je rozdělena do čtyř okruhů: dialektika výrobních sil a výrobních vztahů; vztahy jedinec — kolektiv a procesy sociální integrace; vazby a relace pracovního a mimo-pracovního života; prosazování sociální stejnorodosti a nové typy vnitrotřídní diferenciace [Sociální 1978].

Mnohorozměrnost zvolené výzkumné problematiky je podchycena kombinací více výzkumných metod a technik a propojením různých úrovně dat, aby byly překlenuty problémy spojené s interpretací výsledků sociologického šetření v několika závodech pro potřeby základního výzkumu. Výzkum dále sleduje tři hlediska: 1. okruhy životních situací nebo činností (například pracovní funkce, společensko-politická aktivita, zájmové činnosti aj.); 2. sociální kontexty, jimiž se rozumí různé institucionální a sociální rámce uvedených okruhů (například rodina, pracovní kolektivy aj.); 3. základní formy, v nichž se uvedené okruhy realizují, tj. činnosti, zájmy, hodnoty a vztahy [Dělnická 1980: 10–12].

V celkové koncepci výzkumu dominuje dvojí pojetí — na jedné straně vědomí možnosti postihnout pouze dílčí okruh problematiky dělnické třídy a na straně druhé snaha poskytnout takový materiál, který by mohl spolu s dalšími výzkumy a v delší časové perspektivě přispět jako dílčí vklad k celkovému postižení směrů a tendencí sociálního rozvoje dělnické třídy. Některé z konkrétních výsledků výzkumu jsou publikovány v rubrice *Z empirických výzkumů* tohoto čísla Sociologického časopisu.

Uvedený trend celistvě koncipovaného kontinuálního výzkumu dělnické třídy vytváří též předpoklady pro rozvoj mezinárodní spolupráce společenských věd v socialistických zemích. Jedním z posledních výsledků úspěšné účasti československých sociologů na poli mezinárodní spolupráce v této oblasti je vydání publikace *Rozvoj dělnické třídy v socialistické společnosti* [Razvitije 1982], v níž naši autoři prezentovali stat *Dělnická třída CSSR: geneze, dynamika, perspektivy*. Kniha byla na poradě viceprezidentů akademií věd socialistických zemí pro společenské vědy, konané v květnu 1982 v Berlíně, oceněna cenou za významné mezinárodní výzkumy.

Závěr

Při hodnocení dosavadního vývoje zkoumání dělnické třídy a rozmanitých stránek její problematiky sledujeme základní směr ústupu od výzkumů realizovaných jako přímá, bezprostřední reakce na diferencovanou společenskou objednávku a postupného přechodu k výzkumům celistvěji koncipovaným, metodologicky fundovanějším, realizovaným na propracované teoretickometodologické základně. Soudobé výzkumy jsou charakterizovány harmoničtějším spojením teoretické a empirické složky, systematictějším diferencováním výzkumných problémů, vycházejícím z ucelené teoretické koncepce.

Současné požadavky na výzkum dělnické třídy jsou dány procesy budování rozvinuté socialistické společnosti, v nové formě nastolující problematiku dynamických změn sociální struktury, sociálně ekonomického rozvoje, včetně proměn charakteru a obsahu práce a jejího společenského významu, a společensko-politické aktivity dělnické třídy. Je třeba dále prohloubit pojetí dělnické třídy jako rozhodujícího subjektu společenského vývoje, zejména v dialektickém sjednocení dvou základních oblastí — sociálně ekonomické a politické.

Nadále bude žádoucí rozvíjet sociologický výzkum dělnické třídy jak v rámci šetření vývoje sociálně třídní struktury, tak jako zvláštní výzkumné zaměření, tvořené souhrnem výzkumných úkolů. Vedle skloubení ekonomické a sociální problematiky sociálního rozvoje dělnické třídy se stěžejními zájmovými oblastmi stávají také otázky formování hodnotových struktur socialistické společnosti.

Jednotlivé okruhy tohoto zaměření jsou zakotveny v hlavních úkolech státního programu základního výzkumu *VIII-1-3 Zákonitosti růstu vedoucí úlohy dělnické třídy v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti v ČSSR, VIII-3-4 Výzkum sociálně třídní a demografické struktury se zvláštním zřetelem k úloze dělnické třídy v rozvoji společnosti a VIII-6-3 Současný stav rozvoje společenského vědomí tříd a hlavních sociálních skupin*. Stále více se naplňuje potřeba kontinuálního výzkumné práce a postupné syntézy jednotlivých poznatků v zájmu postižení všech stránek postavení a společenské role dělnické třídy v celé komplexnosti její problematiky, při neustálém uplatňování měnících se aktuálních požadavků na její výzkum.

Věra Kuchařová

Literatura

- Bláha, I. A.: *Sociologie sedláka a dělníka*. Praha, Orbis 1937.
Dělnická třída v průmyslových závodech. Praha, ÚFS ČSAV 1980.
Dubský, V.: *K charakteristice pracující mládeže v ČSSR*. Sociologický časopis 1979, č. 6.

- Fiala, V. — Herman, F.: *Postavení dělníků s vyšším než základním vzděláním ve výrobním procesu*. Sociologický časopis 1976, č. 6.
- Hájek, M.: *Hornická hygiena*. Sociologická revue 1948, č. 2—3.
- Hanáček, J.: *K otázce dělnického sociálního sebevědomí*. Sociologická revue 1946, č. 1 a 2—3.
- Havlová, J.: *Výzkum vybraných aspektů životního způsobu učňovské mládeže*. Sociologický časopis 1978, č. 2.
- Houška, J.: *Společenská struktura a revoluce*. Praha, Svoboda 1974.
- Hrůza, I.: *Aktuální otázky historického poslání a vedoucí úlohy dělnické třídy*. In: *Dělnická třída a současnost*. Praha, Svoboda 1972.
- Hrzal, L. — Netopilík, J.: *Ideologický boj ve vývoji české filozofie*. Praha, Svoboda 1975.
- Huláková, M.: *Realita, pojetí a výzkum dělnické třídy*. Sociologický časopis 1979, č. 1.
- Huláková, M.: *Životní způsob a problém hodnot*. Praha, Academia 1980.
- Charvát, F.: *Dělnická třída v procesu přeměny světa a procesy přeměny světa v dělnické třídě*. Sociologický časopis 1973, č. 1.
- Charvát, F.: *Teorie sociální struktury a struktura sociálních teorií*. Praha, Svoboda 1975.
- Charvát, F. a kol.: *Sociální struktura ČSSR a její vývoj v 60. letech*. Praha, Academia 1972.
- Charvát, F. — Linhart, J. — Večerník, J.: *Sociálně třídní struktura Československa*. Praha, Horizont 1978.
- Charvát, F. — Rehák, J. — Tuček, M.: *Dělník v procesu měnící se techniky a technologie*. Sociologický časopis 1977, č. 6.
- Kán, F.: *Politická aktivita robotnické třídy a jej vliv na přeměny sociálně třídní struktury*. Sociológia 1980, č. 5.
- Kohout, J.: *Sociální analýza a řízení socialistického podniku*. Praha, Práce 1976.
- Kohout, J. — Kolář, J.: *Komplexní sociologický průzkum v Tesle Pardubice*. Sociologický časopis 1966, č. 2.
- Ludský činitel v ekonomickom procese a reprodukcia pracovnej sily*. Bulletin ČSVÚPSV, č. 10, Bratislava 1976.
- Machonin, P. a kol.: *Československá společnost*. Bratislava, Epoque 1969.
- Machotka, O.: *Sociálně potřebné rodiny hl. m. Prahy*. Praha 1936.
- Malická, L.: *Některé poznatky o vztahu mezi prací, vzděláním a způsobem života*. Sociologický časopis 1980, č. 1.
- Matějovský, A. a kol.: *Sociálně-veřejné výroby dělníků i inteligencii v průmyslenosti socialistických stran*. Praha, ÚFS ČSAV 1981.
- Mertl, J.: *Dělnictvo jako společenská třída*. Sociální revue 1929, č. 1.
- Pracovní mobilita vybraných profesijních skupin dělníků — údržbářů, opravářů a seřizovačů*. Výzkumná zpráva. Praha, ČSVÚPSV 1978.
- Průzkum politicko-pracovních postojů mladé generace v průmyslu*. Výzkumná zpráva. Praha, VÚSTE 1971.
- Příspěvky k otázkám fluktuace a stabilizace pracovních sil*. Pardubice, DT ČVTS 1972.
- Příspěvky k otázkám soužití pracovníků v závodech*. Pardubice, DT ČVTS 1973.
- Razvitije rabočego klassa v socialističeskom obščestve*. Moskva, Nauka 1982.
- Richta, R.: *Vědeckotechnická revoluce a perspektivy rozvoje společnosti*. Sociologický časopis 1974, č. 6.
- Rollová, V.: *Výzkum dynamiky profesionální struktury v ČSSR*. Sociológia 1977, č. 2.
- Rozvoj sociálně třídní struktury československé společnosti, procesy sblížení společenských tříd a skupin a vedoucí úloha dělnické třídy*. Zpráva z jednání 1. sekce na Celostátním sjezdu čsl. sociologů, Sociologický časopis 1982, č. 3.
- Sládek, S.: *Vědecko-technická revoluce a robotnická třída v etape budování rozvinuté socialistické společnosti*. Sociológia 1980, č. 5.
- Sociálně odborné uplatnění mladých dělníků ve strojírenských podnicích*. Výzkumná zpráva. Praha, VÚSTE 1971.
- Sociální rozvoj dělnické třídy při výstavbě rozvinuté socialistické společnosti v ČSSR*. Projekt sociologického výzkumu. Praha, ÚFS ČSAV 1978.
- Sociálněekonomické aspekty práce ve vědeckotechnickém rozvoji*. Výzkumné práce ČSVÚPSV, Bratislava 1976.
- Šnobl, J.: *Sociologický výzkum a vnitřní nábor v podniku*. Sociologie a sociální problémy 1947, č. 2 a č. 3.
- Špaňhel, J.: *Mezilidské vztahy jako významný faktor tvorby úspěšného pracovního kolektivu*. Sociologický časopis 1971, č. 3.

- Tašký, F.: *Robotnícka trieda ako konkrétny objekt sociologického výskumu*. Sociológia 1974, č. 3.
- Ullrich, Z.: *K problému sociálneho vzestupu a dedičnosti povolání*. Sociologie a sociální problémy 1938—39, č. 3—4.
- Ullrich, Z.: *Sociální struktura dneška*. Sociální problémy 1933—34, č. 3.
- Ullrich, Z.: *Sociologické výzkumy skupiny Sociálních problémů*. Sociální problémy 1937, č. 1, 4.
- Verunáč, V.: *Dělnická otázka a náš průmysl*. Praha 1923.
- Winter, A.: *Dělník a technika*. Sociální revue 1926, č. 5.
- Zich, F.: *Poznámky k určení úlohy a místa politické aktivity ve způsobu života*. Sociologický časopis 1980, č. 3.
- Zich, F.: *Význam rozvoje politické aktivity dělníků v procesu formování socialistického způsobu života*. Praha, Ústav pro výzkum kultury 1980.
- Zwicker, B.: *K sociologii nezaměstnanosti*. Sociologická revue 1934, č. 4 a 1935, č. 1—2.

Robotnícky pôvod v sociologickom výskume mládeže

Jednou z významných foriem uplatňovania vedúcej úlohy robotníckej triedy v reprodukcii základných elementov sociálnej štruktúry socialistickej spoločnosti je jej účasť na utváraní sociálnych zdrojov pracujúcej inteligencie. V. I. Lenin zdôrazňoval, že jednou z podmienok udržania, obhájenia a upevnenia moci robotníckej triedy po víťazstve socialistickej revolúcie je sformovanie novej, robotnícko-roľníckej inteligencie.

Významnou formou zabezpečenia realizácie tohto politického záujmu sa v ZSSR, PLR, ČSSR a i. stala sieť prípravných kurzov pre robotnícku mládež. Táto prax má v krajinách socialistickeho tábora dlhoročnú tradíciu a jednotajne sa rozvíja. Napríklad z celkového počtu 13 500 študentov vysokých škôl v ZSSR prijatých r. 1924 60 % absolvovalo tzv. robotnícke fakulty. V roku 1932 predstavovali robotníci a roľníci, deti robotníkov a roľníkov absolútnu väčšinu študentov vysokých škôl. Napr. na fakulte medicíny 62,7 %, pedagogiky 62,2 % a poľnohospodárstva 73,7 % [Kvit, kina 1982: 9]. Sovietske národné hospodárstvo dostalo od vysokých škôl za relatívne krátky čas početnú armádu kvalifikovaných odborníkov a riadiacich pracovníkov s novou sociálno-politickou orientáciou, ktorá vo svojej náročnej práci rešpektovala a presadzovala objektívne záujmy robotníckej triedy.

Podobne K. Gottwald zahrnul úlohu prípravy novej inteligencie medzi najvýznamnejšie body programu výstavby socializmu v Československu, schváleného IX. zjazdom KSČ. Na základe novembrového pléna ÚV KSČ z r. 1948 začali od januára 1949 pôsobiť Štátne kurzy pre prípravu pracujúcich na vysoké školy. Do r. 1954 pripravili na štúdiu na vysokých školách viac ako 11 tisíc uchádzačov triedne a ideologicky spáťých s robotníckou triedou [Roško 1975].

V súvislosti s upevňovaním moci robotníckej triedy a stabilizáciou novej triednej štruktúry v ČSSR sa v komplexe sociálno-politických opatrení zameraných na plnenie tejto úlohy prikladá veľký význam procesom usmerňovania tvorby sociálnych zdrojov socialistickej pracujúcej inteligencie z radov mládeže prostredníctvom výchovno-vzdelávacej sústavy, s osobitným prihliadnutím na jej *triedno-sociálny pôvod*.

Zo sociologického hľadiska — ako to konštatuje A. Meier — má veľký teoretický a praktický význam, v akej miere výchovnovzdelávacia sústava podporuje proces sociálneho zblížovania a aktívne prispieva k sociálnej reprodukcii tried a vrstiev v socialistickej spoločnosti [Meier 1982: 25].

Podstata postupného prekonávania triedno-sociálnych rozdielov v oblasti tvorby sociálnych zdrojov socialistickej pracujúcej inteligencie sa vidí v čoraz väčšom priblížení triedneho zloženia študujúcich na rozmanitých stupňoch školského vzdelávania triednemu zloženiu obyvateľstva. F. R. Filippov v tejto súvislosti konštatuje: „... to bude jedným z dôležitých ukazovateľov rastu sociálnej rovnosti spoločnosti“ [Filippov 1976: 44]. Preto východiskom a cieľom kvantitatívnej a kvalitatívnej regulácie vývoja triedno-sociálneho zloženia študujúcej mládeže na stredných a najmä vysokých školách je dosiahnuť jej identitu s triednou štruktúrou spoločnosti v danom časovom momente.

Štatistické údaje, ktoré sú k dispozícii v ČSSR, dokumentujú, že celkový podiel mládeže robotníckeho pôvodu medzi študujúcou mládežou na gymnáziách (30,3 %), stredných odborných školách (40,2 %) a vysokých školách (29,1 %), dosiahol už r. 1955 takú hodnotu, ktorá naznačuje *kvalitatívne* rozdiely medzi funkciou výchovnovzdelávacej sústavy v kapitalistickej a socialistickej spoločnosti.